

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора історичних наук, професора
Удода Олександра Андрійовича на дисертацію Темірова Богдана
Юрійовича «Постать Степана Бандери в соціокультурному просторі
України: історичний вимір», подану на здобуття наукового ступеня
доктора філософії за спеціальністю 032 – Історія та археологія у галузі
знань 03 Гуманітарні науки**

Один із засновників відомої школи «Анналів» французький історик Марк Блок, розмірковуючи про суспільне призначення наукової діяльності професійного історика, охарактеризував його місію як «пояснення світу світові». Саме така функція представників історичного «цеху» актуалізувалась у роки розбудови українською нацією державної незалежності, а особливо з початком агресії Росії проти України. Наразі зрозуміло, що йдеться не просто про військово-політичне зіткнення, а про протистояння світоглядних систем. У такій ситуації особливого звучання набувають проблеми, пов'язані з українською національною ідентичністю. Непересічну роль у її формуванні відіграє знання про минуле своєї нації, що нашаровується різними способами протягом усього життя людини. В результаті формується сукупність уявлень, позначені як історична пам'ять, що, у свою чергу, здатна впливати на загальний стан суспільства. Чільне місце у ній посідають образи визначних діячів української минувшини, серед яких, зокрема постать лідера ОУН(б) Степана Бандери. Вона відноситься до найбільш контроверсійних, адже дискусії довкола неї тривають не одне десятиліття та мають різновекторне спрямування. Причому, суперечливість оціночних суджень про цього діяча спостерігається як у науковому сегменті, так і в освітній сфері, а також медійному просторі, тобто практично на всіх рівнях соціокультурного простору. Незважаючи на загальну зрозумілість такої ситуації, наразі в українському науковому історичному сегменті не здійснено системного вивчення закономірностей циркулювання

рецепцій щодо Провідника ОУН(б). З огляду на зауважене виконана Б. Теміровим кваліфікаційна робота своєчасна, а її актуальність не викликає заперечень.

Архітектоніка дисертаційного дослідження є прийнятною, робота постає як єдине ціле, її структура забезпечує інтегральний взаємозв'язок основних компонентів (розділів, підрозділів). Структура дослідження вибудована відповідності з окресленою метою та логікою роботи: історіографія (стан наукового вивчення), джерельна база та методологічні засади дослідження (висхідні положення та експонування дослідницького інструментарію) основний зміст викладено в двох розділах, які структуровані за проблемним принципом: «Науково-освітні виміри постаті С. Бандери» та «Постать лідера ОУН(б) у публічному просторі України».

У дисертації доведена актуальність її теми, сформульовані мета й завдання визначені об'єкт і предмет, доречно окреслені хронологічні та територіальні межі дослідження. Наукова новизна, практичне значення та апробація результатів виконаної роботи, сформульовані у вступній частині дисертації, викликають заперечень. До позитивів віднесемо виконання кваліфікаційної роботи у рамках науково-дослідних тем «Актуальні питання історії України в контексті європейської цивілізації» та «Історична наука як фактор історичної пам'яті», які виконуються на кафедрі історії України та спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету імені Василя Стуса. Виразною рисою дисертаційної роботи Б. Темірова є її суто науковий характер, доказовість, нейтральність щодо політично-ідеологічного трактування окремих подій, пов'язаних з потрактуваннями постаті С. Бандери: автору вдалося (на неупередженим у морі ідеологічно та емоційно-суб'єктивних спотвореннях) першоджерел (особливо у засобах масової інформації).

До беззаперечних здобутків дисертаційного дослідження Б. Темірова віднести, на нашу думку, ряд важливих науково-історичних і світоглядних висновків, які автор зробив вперше або додатково аргументував, і

складають **наукову новизну** роботи. Серед головних підсумкових положень дисертації назвемо наступні.

1. Історіографічний аналіз, здійснений у підрозділі 1.1, дозволило визначити вже висвітлені науковцями моменти та виявити прогалини в дослідженні, спираючись на предметний критерій. До уваги взяті ключові проблеми, присвячені постаті С.Бандери, та ті, що зосереджені на проблемах соціокультурного простору й історичної пам'яті. Доречно відзначено відносну «молодість» історіографії проблеми, що зумовлено несприятливими для вивчення постаті Провідника умовами за радянської доби. Прийнятний висновок про присутність історіографічному просторі низки підсумкових досліджень щодо наукових здобутків в опрацюванні постаті С. Бандери. При цьому доречно зауважено на представленні їх у ширшому контексті вивчення українського визвольного руху ХХ ст.
2. До позитивних рис дисертаційного дослідження варто віднести залучення джерел широкого спектру. Сім груп писемних джерел – історіографічні, законодавчі акти, праці С.Бандери, мемуари, література, навчально-методичні видання, періодичні видання, матеріали соціологічних обстежень – створили підґрунтя для здійснення дослідження. Матеріали з інших трьох груп (речові, лінгвістичні джерела, електронні ресурси) змістово розширюють необхідну для опрацювання дисертаційної проблеми інформацію.
3. Доречно обрані принципи й методи дослідження. Слушно поряд з принципами наукової об'єктивності, історизму, багатофакторності, наступності, загальнонауковими й спеціальними методами охарактеризовано сучасні історико-соціологічні концепції, які дозволяють пояснити феномен постаті С. Бандери, серед яких концепти місць пам'яті, соціального простору, колективних уявлень

про минуле та інші. У сукупності здобувачем сформовано теоретичне підґрунтя аналізу обраної проблеми.

4. На основі опрацювання історіографічних, джерелознавчих і методологічних аспектів проблеми Б. Теміров у двох змістових розділах послідовно подав аналіз еволюції наукового знання щодо С.Бандери протягом другої половини ХХ – початку ХХІ ст., витоки та зміни представлення його постаті на сторінках шкільних підручників, місце діяча у меморіальному законодавстві незалежної України, символічні виміри його постаті та її медійне відображення.
5. Подано розлогий аналіз підходів професійних істориків до вивчення постаті С. Бандери на двох етапах – радянському та доби незалежності України. При цьому доречно наголошено на системній негативізації діяча радянськими науковцями, які його та український визвольний рух демонстративно асоціювали з нацистською Німеччиною. На цьому тлі показаний конструктивний доробок представників української інтелектуальної діаспори, які власне, й розпочали вивчення діяльності С. Бандери. У процесі сучасного опрацювання його постаті здобувачем виокремлено чотири етапи, що відображають процес нагромадження знання та формування ключових концептуальних підходів до пояснення його поглядів, дій і місця в суспільно-політичному житті України. Заслуговує на увагу спостереження Б. Темірова щодо розгляду діяльності Провідника ОУН(б) у широкому контексті українського визвольного руху під час Другої світової війни та по її завершенні. При цьому відзначено внесок науковців – авторів спеціальних праць, присвячених діячеві. У підсумку виокремлено ключові світоглядні позиції сучасних істориків щодо його сприйняття.
6. Серед найактуальніших сюжетів у дисертаційній роботі – аналіз репрезентації постаті С.Бандери у підручниковій літературі. Його важливість зумовлена потужним світоглядно-виховним потенціалом

шкільної освіти, адже саме на цьому етапі відбувається формування уявлень про минуле, які у підсумку складаються у колективну історичну пам'ять, що становить основу національної ідентичності. Б. Теміров простежив нагромадження інформації про діяча у кількох поколіннях підручників з історії та розгортання «битви за Бандеру».

7. Важливим для виявлення закономірностей відображення постаті лідера ОУН(б) в соціокультурному просторі є вивчення відповідних законодавчих ініціатив, у чому автор дисертації простежив її контрверсійність. На його зауваження, на кожну дію певної політичної сили чинилася протидія від опонентів. Слушним також є зауваження щодо імені С. Бандери як маркера проукраїнських позицій.
8. Чи не найцікавішим видається підрозділ 3.2, в якому показано формування меморіального простору щодо С. Бандери протягом понад тридцяти років незалежності України. Автор доречно проаналізував наявні пам'ятники, музеї, гасла, обернені до Провідника, простежив історію їх появи та змістове навантаження. Зокрема, показано доволі драматичну історію формування меморіального комплексу у с. Старий Угринів, що яскраво демонструє контрверсійність поглядів на діяча в українському суспільстві, які характеризуються діаметрально протилежними поглядами. Доречним є аналіз топонімики на честь Провідника, показано періодичні сплески емоцій довкола перейменування окремих об'єктів.
9. Доволі слушною є характеристика медійних вимірів С. Бандери. Особливо детально автор зупинився на вікіпедійному контенті і це цілком виправдано, адже йдеться про найпопулярнішу відкриту енциклопедію, що транслює різнопланове знання на максимально широку аудиторію. Досить показовим є порівняльний аналіз української та російської версії відповідних статей, що демонструє маніпулятивні практики довкола цього діяча. Доречно до уваги взято й

соціальні мережі, адже наразі їхній простір виступає майданчиком суспільних дискусій.

10. Заслуговує на увагу здійснений у підрозділі 3.4 аналіз даних соціологічних обстежень, які фіксували громадську думку щодо С. Бандери. Причому до уваги взято такі дослідження за достатньо тяглий часовий проміжок – 2006–2022 рр., що дозволило здобувачеві виявити загальну тенденцію – зростання рівня підтримки цієї постаті у кризові моменти, як внутрішні, так і зовнішні, передусім, як реакцію на агресію РФ проти України.
11. Виразною є практикоорієнтованість дисертаційної роботи Б. Темірова, що виявилась у визначенні методів маніпулятивних практик стосовно репрезентації постаті С. Бандери та формулюванні певних запобіжників таким діям, серед яких доречно відзначено поглиблення наукових досліджень, розширення просвітницької роботи, оцифрування відповідного документального масиву, зорієнтованого на С. Бандеру. Прийнятними є рекомендації автора щодо перспектив вивчення порушеної ним проблеми.

Таким чином, Б. Теміров у цілому впорався із доволі складною науковою проблемою, створивши оригінальне самостійне дослідження, що визначається ґрунтовними висновками та аргументованістю наукових положень. Автор продемонстрував володіння предметом дослідження, обізнаність у наукових, освітянських, символічних, медійних вимірах С. Бандери протягом другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Текст дисертації доречно супроводжено додатками, в яких поміщено зображальні матеріали та діаграми. Останні є результатом дослідницької діяльності, вони різноманітні й показові, містять важливу інформацію стосовно сприйняття постаті Провідника. Як і належить, їх коментар подано у відповідних сюжетах змістової частини дисертаційної роботи.

Водночас дослідження з такої широкої міждисциплінарної проблеми не може не викликати критичних коментарів. Вважаємо за потрібне висловити наступні міркування.

1. Оскільки дисертаційна тема має міждисциплінарний характер, автор доречно поряд із спеціальними історичними методами апелює до загальнонаукових, до яких варто було додати соціологічний метод. Адже у тексті проаналізовано результати відповідних соціологічних обстежень, він є продуктивним у вивченні соціокультурного простору загалом.

2. Суперечливим виглядає твердження автора про відсутність донині наукової біографії С. Бандери при тому, що у наявності праця М. Посівнича «Степан Бандера – життя, присвячене свободі», видана 2008 р., та нещодавня доволі осяжна робота Д. Яневського «Бандера. Портрет на тлі епохи. Перша спроба наукової біографії». Питання в іншому – який варіант наукової біографії відповідав би суспільному запиту.

3. Автор доволіно використовує дефініції «публічний простір», «інформаційний простір», «медійна історія», «освітньо-науковий простір», «соціокультурний простір», хоча кожна з них має своє специфічне смислове навантаження.

4. Трапляються помилки у написанні прізвищ, зокрема іномовних (с.133, 194). Текст дещо перевантажений маловживаними аббревіатурами, які ускладнюють сприйняття тексту.

5. Місцями текст дисертації страждає на надмірну описовість (с. 89-90, 103-104, 113, 128, 145-146), що применшує питому вагу аналітичних узагальнень.

В цілому представлена на захист дисертація являє собою оригінальне дослідження, що зумовлено новизною порушеної проблеми та внеском автора у її вивчення. Робота Б. Темірова має всі обов'язкові ознаки кваліфікаційної роботи на здобуття наукового ступеня доктора філософії: на основі широкого кола джерел, спираючись на досягнення попередників, із використанням

сучасного методологічного інструментарію розкрита важлива наукова проблема, що має виразне суспільне звучання; результати дослідження пройшли широку апробацію в науковому середовищі (вони викладені у 30 публікаціях, із яких 7 розміщені у наукових фахових виданнях України, одна представлена у зарубіжному журналі; репрезентовані на цілому ряді конференцій у Вінниці, Дніпрі, Дрогобичі, Києві, Освенцимі (Польща) тощо); стислий зміст роботи, як і належить, викладено в анотації на початку тексту; дисертація оформлена відповідно до сучасних вимог.

Викладене вище є підставою для висновку про відповідність кваліфікаційної дисертаційної роботи Темірова Богдана Юрійовича «Постать Степана Бандери в соціокультурному просторі України: історичний вимір» «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р. Її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 – історія та археологія галузі знань 03 Гуманітарні науки.

Офіційний опонент

доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
завідуючий відділом української історіографії
Інституту історії України
Національної академії наук України

О. А. Удод

